

Föräldrarnas strid om barnet

– *En kvalitativ studie av tingsrättens bedömning i vårdnadstvister*

Av Josefin Almkvist & Ellenor Yngvesson

Socialhögskolan vid Lunds Universitet
Ht-11

Handledare: Maria Bangura Arvidsson

Abstract

Author: Josefin Almkvist and Ellenor Yngvesson

Title: The battle for children – A qualitative study of the district court's assessment in custody disputes (translated title)

Supervisor: Maria Bangura Arvidsson

Assessor: Hans-Edvard Roos

The purpose of this study was to analyze verdicts of custody disputes and thereby study how the court motivates their decisions in custody issues. The study also aims to examine how the parent's gender influences the custody's decision. More specifically we looked at how the district court's assessment looks like in sole and joint custody and whether there is any difference between cases where the court rules for the mother or father. This was done by studying 30 district court verdicts from Malmö Tingsrätt between 2007 and 2011 in which parents did not agree on custody. The studied verdicts were analyzed through a coding procedure to obtain a result. The analysis draws from theories on family and gender which are applied to our findings in an attempt to further put light on the issue of how the court decides in custody disputes. The study showed that there are many factors in custody disputes that are important and affects the district court's assessment of the custody issue. Each individual dispute has its own unique context and it is therefore difficult to make any generalization of what is required to enable the district court judge for sole or joint custody. Even though no single factor was found to be particularly crucial in the dispute, we have found some patterns in how the district court reasons. Factors that often have a decisive importance are parental suitability, parents' ability to cooperate and the child's right to both parents.

Keywords: custody disputes, child's best interest, gender

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	4
1.1 Problemformulering	4
1.2 Syfte	6
1.3 Frågeställningar	6
2. Bakgrund och begreppsförklaringar.....	6
2.1 Processen.....	6
2.2 Vårdnadshavare.....	8
2.3 Lagstiftningen	9
2.3.1 Lagens utveckling	9
2.3.2 Barnets bästa	10
2.3.3 Barnets vilja.....	11
2.3.4 Förmåga att samarbeta.....	12
3. Tidigare forskning	13
3.1 Mamma och pappa inför rätta	13
3.2 Samarbetsförmåga och gemensam vårdnad.....	14
4. Teori	15
4.1 Genus.....	16
4.1.1. Det stereotypa genuskontraktet.....	16
4.2 Familjen	17
4.2.1 Föräldraskap skilt från familjeskap	17
4.2.2 Det förhandlade föräldraskapet	17
4.2.3 Barnperspektivet.....	18
5. Metod.....	18
5.1 Val av metod.....	18

5.2 Urval och avgränsningar	19
5.3 Tillförlitlighet och generaliserbarhet	19
5.4 Tillvägagångssätt.....	20
5.5 Etiska överväganden.....	21
5.6 Förförståelse	22
6. Empiri	22
6.1 Förhinder att utöva vårdnaden	23
6.2 Föräldrarnas lämplighet.....	24
6.2.1 Vem är olämplig som vårdnadshavare?	24
6.2.2 Inte olämplig som vårdnadshavare.....	25
6.3 Föräldrarnas samarbetsförmåga	27
6.3.1. Gemensam vårdnad trots samarbetssvårigheter	27
6.3.2 Ensam vårdnad på grund av samarbetssvårigheter	28
6.4 Barnets rätt till båda föräldrarna.....	30
6.5 Barnets vilja	31
6.6 Mammor och pappor.....	33
7. Analys.....	34
7.1 Avgörande faktorer.....	34
7.2 Mammor och pappor.....	37
8. Avslutande diskussion	38
Referenser.....	41

1. Inledning

1.1 Problemformulering

När två föräldrar separerar kan det innebära en lång och påfrestande process för barn och vuxna. Inte minst när konflikten är så djup att föräldrarna vänder sig till tingsrätten för ett avgörande om vårdnad, boende och umgänge. Om föräldrarna inte själva eller med hjälp av samarbetsamtal kan enas i frågorna kan tingsrätten begära av familjerätten att en vårdnadsutredning genomförs (Rejmer 2003). Utredningen syftar till att ta reda på vad som är bäst för barnet och ska resultera i en bedömning och ett förslag till beslut (Socialstyrelsen 2003). Därefter väntar förhandlingar i tingsrätten där stora och för framtiden avgörande beslut ska fattas. Var ska barnet bo, hur ofta ska barnet träffa den andra föräldern och vem ska ha det juridiska ansvaret för barnet? I alla beslut om barns vårdnad, boende och umgänge ska barnets bästa vara avgörande (FB 6 kap 2 §). De beslut som tingsrätten fattar är avgörande för barnets och föräldrarnas framtid. Därför är det viktigt att mamman och pappan har lika förutsättningar och att det just är barnets bästa och inget annat som styr utfallet.

Efter att ha läst forum och bloggar på internet har vi förstått att det finns flera med uppfattningen att pappor är underlägsna mammor i vårdnadstvister. Flera pappor verkar känna sig diskriminerade och tror sig vara chanslösa i vårdnadstvister bara på grund av att de är pappor. Arne Wirén eller ”Pappaombudsmannen” som han kallar sig hänvisar på sin hemsida till en artikel som han skrivit med följande citat:

”Jag har bevakat ämnet sedan min son var liten och jag vet hur den vanligaste vårdnadstvisterna ser ut. I ena hörnet en pappa som gör allt han kan för att hålla kvar barnet och få behålla halva ansvaret. I andra hörnet en mamma som försöker ta barnet därifrån, ut ur pappans liv. Ofta får hon hjälp av socialkontoret, försäkringskassan och domstolarna.” (pappaombudsmannen 2011)

En bild liknande denna av pappors situation i vårdnadstvister förekommer på bloggar och forum på internet och i böcker (se t ex. Hans Carlbring 2010). Samtidigt som denna bild ofta framkommer går det att argumentera för Sverige som ett samhälle som gynnar pappor. Barbara Hobson (2004) beskriver Sverige som ett av världens mest ”pappavänliga”

samhällen. Hon menar att den politiska diskursen i samhället har gått från att handla om männen som familjeförsörjare till att nu sätta pappors omvårdnad om barnen i främsta rummet. I Sverige har pappor enligt Hobson (2004) jämfört med de flesta andra länder en stark rättighet till vårdsnaden om barnen medan den ekonomiska underhållsskyldigheten är förhållandevis liten. Som exempel på det pappavänliga samhället lyfter Hobson fram att Sverige var först i världen med könsneutral föräldraledighet samt att gemensam vårdnad är en stark norm i det svenska samhället.

Lagen om vårdnad av barn har ur ett genusperspektiv förändrats mycket det senaste århundradet. Utvecklingen har gått från att pappan i huset hade all bestämmanderätt över både barn och hustru till att mamman ansågs vara den som bäst kunde ta hand om barnet för att nu vara könsneutral (Schiratzki 2008). Idag finns ingen presumtion för varken mamman eller pappan utan det är barnets bästa som ska vara avgörande vid alla beslut om vårdnad.

Oavsett om Sverige är pappavänligt eller ej så råder det enligt en rapport från SCB (2006) stor ojämlikhet i fördelningen mellan mammor och pappor vad gäller vårdnad och boende om barn. Antalet barn med mamma som ensam vårdnadshavare uppgick år 2006 till 142 328 medan antalet barn med pappa som ensam vårdnadshavare var 12 637. Vad gäller boende för barn med separerade föräldrar så ökar antalet som bor växelvis hos båda sina föräldrar men skillnaderna är fortfarande stora mellan mammor och pappor. 2004/2005 bodde 21 procent av barn med separerade föräldrar växelvis medan 61 procent bodde enbart hos mamman och 9 procent enbart hos pappan (SCB 2006). Övriga bodde störst del hos den ena föräldern och även där var andelen som bodde mest hos mamman störst.

Den stora skillnad mellan könen vad gäller fördelningen av vårdnad och boende samt många pappors upplevelse av att från början vara chanslösa i vårdnadstvister i Sverige som kan ses som ett av världens mest pappavänliga samhällen gjorde oss nyfikna på vad som är avgörande för beslut i vårdnadstvister. Vi började fundera på vilka faktorer som är avgörande för vem som får vårdnaden om barnet och om genus har någon betydelse i vårdnadstvister trots att det inte längre ska ha det enligt lagstiftningen. Finns det grund för uppfattningen att det är lättare för mammor att få vårdnaden om barn? Vi ställde oss också frågan om varifrån uppfattningen om pappor som chanslösa i vårdnadstvister kommer om den inte överensstämmer med verkligheten. För att få svar på några av våra frågor har vi valt att fokusera på tingsrättens bedömning i domar från vårdnadstvister. Familjerätten har genom sin utredning en stor del i

vårdnadstvistsens utgång men eftersom det är tingsrätten som fattar de avgörande besluten i har vi valt att fokusera på just deras del av processen. För att ta reda på hur tingsrätten motiverar sina beslut kommer vi att analysera domar från familjerättsliga avgöranden med beslut om vårdnaden.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att genom analys av domar från vårdnadstvister undersöka hur tingsrätten gör bedömningar i avgöranden gällande vårdnad om barn samt att ta reda på om genus har någon betydelse i dessa avgöranden.

1.3 Frågeställningar

- Vilka faktorer är avgörande vid tingsrättens bedömning gällande vårdnaden?
- Vilka skillnader finns i tingsrättens bedömning mellan beslut som resulterar i ensam respektive gemensam vårdnad?
- Hur ser tingsrättens bedömning ut när tingsrätten dömer till ensam vårdnad för pappor respektive mammor?

2. Bakgrund och begreppsförklaringar

Vi börjar med att presentera viktig bakgrundsinformation och begrepp som kan vara bra att ha med sig för att förstå uppsatsens resultat och diskussion. För att ge en bild av sammanhanget som vårt material är hämtat från börjar vi med att presentera vårdnadstvisten som process. För att sedan klargöra vad det är föräldrarna tvistar om beskriver vi vad det innebär att vara vårdnadshavare för ett barn. Därefter presenterar vi lagstiftningens utveckling för att sedan gå djupare in på dagens lagstiftning samt de senaste viktiga lagändringarna som skett.

2.1 Processen

Vårdnadsprocessen inleds när en av eller båda föräldrarna gör en så kallad stämningsansökan hos tingsrätten. Den förälder som stämmer kallas för kärke och den andre föräldern är svarande. Föräldrarna kan välja att föra sin egen talan eller att talan ska föras av en advokat eller annat rättskunnigt ombud (Rejmer 2003). När stämningsansökan inkommit inleds en

förberedelse till huvudförhandlingen. En domare ska i förberedelsen bland annat kontrollera att stämmingsansökans innehåll stämmer överens med lagen samt eventuellt fatta interimistiska beslut. Ett interimistiskt beslut är ett tillfälligt beslut som gäller fram tills vårdnadsfrågan är avgjord i tingsrätten. Domaren ska inom förberedelsen även undersöka om föräldrarna vill diskutera en uppgörelse vilket kan göras i närvaro av advokat eller genom samarbetsamtal som utförs i kommunens regi (*ibid.*). Samarbetsamtal syftar till att hjälpa föräldrarna att bli eniga i frågor om vårdnad, boende och umgänge (SoL 5:3). Hur samarbetsamtalen är organiserade varierar mellan olika kommuner och beror bland annat på kommunens storlek (Sjösten 2009). Samtalen är frivilliga för föräldrarna att delta i men domstolen kan utan att föräldrarna begär det ta initiativ till att förordna samarbetsamtal.

Om föräldrarna inte kommer fram till en uppgörelse kan tingsrätten begära av socialnämnden att en utredning genomförs. Vanligtvis har kommunen en avdelning för familjerätt som är specialiserade på dessa frågor och genomför sådana utredningar. Utredningen syftar till att ta reda på vad som är bäst för barnet och leder till ett förslag till bedömning. Vad gäller vårdnadsfrågan kan utredaren rekommendera att vårdnaden ska vara gemensam eller att den mest lämpade föräldern ensam ska ha vårdnaden (Rejmer 2003).

Då ett barn normalt inte hörs i rätten är utredningen också barnets chans att få komma till tals. I utredningen ingår att utredarna ska försöka klarlägga barnets inställning om det inte är direkt olämpligt (FB 6:19 st 4). Det ska ske med omdöme och hänsyn ska tas till barnets ålder och mognad (*ibid.*). Förutom att ta reda på barnets inställning så innehåller utredningen samtal med båda föräldrarna, hembesök och samtal med referenspersoner (Socialstyrelsen 2003). Referenspersoner ska ha ett professionellt förhållande till barnet, vanligt är att utredaren pratar med förskole- eller skolpersonal samt socialsekreterare om familjen har varit aktuell inom socialtjänsten. Förekomst inom socialtjänsten redovisas genom inhämtande av socialregister och polisregister kan inhämtas under utredningen. När förberedelsen har avslutats sätts en tid för huvudförhandling. Under huvudförhandlingen får bland annat respektive sida klargöra sina yttranden, föra sin talan, lägga fram bevis samt höra vittnen och sakkunniga (Rejmer 2003). Huvudförhandlingen avslutas med plädering där varje part för sin slutgiltiga talan vilket vanligtvis görs av föräldrarnas advokater (*ibid.*). Efter förhandlingarna genomför tingsrätten en överläggning för att komma fram till ett domslut (*ibid.*). Innehållet i en dom kan variera något men börjar med att domslutet, alltså själva beslutet, redovisas. Sedan beskrivs

vanligtvis bakgrunden, där redogörs för hur föräldrarna levde innan separationen samt hur vårdnad och boende har sett ut för barnet. Därefter redovisas parternas yrkanden och sedan utvecklas parternas talan. Parternas talan består av vad de själva har berättat i tingsrätten. Vad vittnen och sakkunniga har framfört beskrivs också. Ibland redovisas delar av vårdnadsutredningen eller en sammanfattning av utredarens bedömning. Till sist redogör tingsrätten för sin egen bedömning och skälen för bedömningen, alltså vad de tagit i beaktande vid domslutet. Domskaalen och tingsrättens bedömning är de delar vi har fokuserat på i vår analys av domarna.

2.2 Vårdnadshavare

Den som är barnets vårdnadshavare har det juridiska ansvaret för barnet. Det innebär en rättighet och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnet samt ett ansvar för att barnet får sina grundläggande behov tillgodosedda (Socialstyrelsen 2003). Att vårdnadshavaren har ansvar för att barnets grundläggande behov tillgodoses behöver inte innebära att vårdnadshavaren personligen tillgodoser dem. En vårdnadshavare har också rätt att ta del av sekretessbelagda uppgifter om barnet. Det innebär till exempel att vårdnadshavaren får ta del av information från skola, sjukvård och socialtjänst. En förälder som inte är vårdnadshavare har ingen rätt att ta del av sådan information om barnet och får till exempel inte gå på barnets utvecklingssamtal i skolan utan vårdnadshavarens tillåtelse. Han eller hon har inte heller någon rätt att besluta om barnets förhållanden så som om var barnet ska bo eller gå i skolan. Om föräldrarna har gemensam vårdnad förväntas de kunna komma överens om frågor kring barnet. Vid gemensam vårdnad måste båda föräldrarna skriva på när barnet ska flytta, byta skola, skaffa pass eller när andra viktiga beslut i barnets liv ska fattas. Barnet har enligt FB 6 kap 15 rätt till umgänge med den förälder som det inte bor med. Det är båda föräldrarnas ansvar att se till att barnet får träffa den förälder som inte är boendeförälder. Det innebär att en ensam vårdnadshavare har en skyldighet att se till att barnet får träffa den andre föräldern.

Föräldrar som är gifta med varandra får automatiskt gemensam vårdnad om barnet. Om föräldrarna inte är gifta tillfaller vårdnaden automatiskt mamman. Föräldrarna kan då i samband med fastställandet av faderskapet hos socialnämnden ansöka om gemensam vårdnad (Socialstyrelsen 2003). Gemensam vårdnad kan även fås genom ansökan hos skatteverket, genom ett av socialnämnden godkänt avtal eller genom beslut från tingsrätten. När föräldrar skiljer sig fortsätter de vanligtvis att ha gemensam vårdnad. Detta om inte någon av

föräldrarna begär att vårdnaden ska upplösas eller om domstolen självmant eller efter ansökan från socialnämnden beslutar om det (Socialstyrelsen 2003).

2.3 Lagstiftningen

Bestämmelser om barns vårdnad, boende och umgänge finns i FB 6 kap. Den senaste stora ändringen av lagen genomfördes 2006. Ett förarbete av lagen genomfördes av en av regeringen tillsatt kommitté med uppdrag att utvärdera tidigare reformer och vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge (SOU 2005:43). 2006 överlämnade regeringen en proposition med förslag om lagändringar i föräldrabalken till riksdagen vilken riksdagen beslutade efter (Prop. 2005/06:99). Ändringarna trädde i kraft 1 juli 2006. Vi har i problemformuleringen gjort en kort beskrivning av lagstiftningens utveckling vilket vi utvecklar vidare här. Vi gör även en mer detaljerad redogörelse för hur lagstiftningen ser ut idag och för några av de viktiga ändringar som gjordes 2006 gällande vårdnad om barn.

2.3.1 Lagens utveckling

Möjligheten för föräldrar att ha gemensam vårdnad infördes 1920. Innan dess hade papporna all bestämmanderätt över både hustru och barn (Schiratzki 2008). Föräldrarna kunde alltså ha gemensam vårdnad inom äktenskapet men om de skildes gällde faderspresumtionen som var lagstadgad fram till mitten av 1900-talet (*ibid.*). Det innebar att pappan fick ensam vårdnad om barnet vid skilsmässa. Från mitten av 1900 talet gällde moderspresumtionen i praxis vilket innebar att mamman ansågs vara mest lämpad att ta hand om små barn när inget talade emot det (*ibid.*). Genom en lagändring 1973 likställdes föräldrar vad gäller rätten till vårdnad om barn efter skilsmässan vilket stärkte pappors möjlighet att få vårdnaden (Sjösten 2009). Några år därefter infördes också möjligheten till gemensam vårdnad för föräldrar som inte var gifta med varandra. Sedan dess har synen förändrats då det idag är barnet som har rätt till föräldrarna och inte föräldrarna som har rätt till barnet. Vid de senaste lagändringarna har barnets behov av nära och god kontakt med båda sina föräldrar stärkts och barnets bästa har kommit att sättas allt mer i fokus. 2006 förstärktes barnperspektivet ytterligare och föräldrarnas samarbetsförmåga gavs betydelse vid gemensam vårdnad (SOU 2005:43).

2.3.2 Barnets bästa

I nuvarande lagstiftning görs gällande att barnets bästa ska vara avgörande för alla frågor om barns vårdnad, boende och umgänge. I 2006 års lagändring förstärktes barnets bästa genom att ändras från att barnets bästa ska komma i främsta rummet till att det nu ska vara avgörande för alla beslut som fattas (prop. 2005/06:99). Det innebär att inga andra intressen får komma före barnets bästa i avgöranden av dessa frågor. I förarbetet till lagändringen diskuteras att vad som är bäst för föräldrarna ofta också är bäst för barnet men det tydliggörs att föräldrarnas intressen inte får komma före barnets intressen och att syftet inte är att skapa rättvisa mellan föräldrarna (SOU 2005:43). Begreppet barnets bästa har ingen exakt definition utan är konstruerat som en allmän och övergripande princip (Rejmer 2003). För att avgöra vad som är bäst för ett barn krävs kunskaper om vad som är bäst för barn generellt men även vad som är bäst för det enskilda barnet (Rejmer 2003, SOU 2005:43). I föräldrabalken redogörs för barns rättigheter samt vissa omständigheter som det vid bedömningen av barnets bästa ska fästas särskilt avseende vid.

”Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.” (FB 6 kap 1 §)

”Barnets bästa skall vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge.

Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid

- risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp eller att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa, och*
- barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna.*

Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad” (FB 6 kap 2 a §)

Dessa delar ingår alltså i barnets bästa men vad som är bäst för ett barn behöver inte vara bäst för alla barn och den exakta innebörden av barnets bästa måste avgöras från fall till fall. Bedömningar som görs om vad som är barnets bästa ska bygga på kunskap och beprövad

erfarenhet men de ska också göras individuellt och utifrån att barnet självt får komma till tals (SOU 2005:43).

I förarbetet poängteras att de nämnda omständigheterna inte behöver vara viktigare än andra omständigheter i ett enskilt fall (SOU 2005:43). De risker som nämns i FB 6 kap 2 a § att det ska fästas särskild avseende vid har i och med lagändringen förstärkts då dessa tidigare var något som rätten skulle beakta. Riskerna är alltså risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp, att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller att barnet annars far illa. I förarbetet diskuteras att våld i familjen innebär en allvarlig risk för barnets hälsa, fysiskt och psykiskt. Detta även när våldet är riktat mot den andra föräldern eller ett syskon. Ett barn som bevittnar våld kan förlora sin trygghet i förhållande till föräldern som utför våldet och till den förälder som utsätts för våld. Det poängteras i förarbetet att det som domstolen slutligen har att ta ställning till är om det finns risk att barnet tar skada, inte om det är bevisat att barnet tar skada. För att det ska anses föreligga någon risk så måste det finnas några objektiva grunder för påståendena. Om det finns objektiva grunder som visar att det finns en sådan risk så bör den föräldern som utövat våldet i regel inte ha någon del i vårdnaden (SOU 2005:43).

2.3.3 Barnets vilja

I FB 6 kap 2 a § står det att det i avgöranden om vårdnad, boende och umgänge ska tas hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. I förarbetet (SOU 2005:43) framkommer en uppfattning om att socialnämnder och domstolar måste bli bättre på att redovisa och beakta barnets inställning. Anledningen som lyfts fram är att barn är experter på sin egen situation. Det diskuteras i förarbetet ett förslag om att ett byte i lagtexten från *barnets vilja* till *barnets inställning* ska göras. Meningen med bytet skulle vara att nyansera begreppet barnets vilja på så vis att barnets inställning ska tas i beaktande även om barnet inte uttryckligen sagt vad det vill. Denna förändring har dock inte gjorts då det i lagen fortfarande står att barnets vilja ska beaktas. I propositionen (2005/06:99) förklaras att ändringen inte görs då det riskerar att försvaga barnets rätt att komma till tals. Diskussionen i förarbetet säger ändå något om på vilket sätt barnets vilja ska tas i beaktande. Barnet får inte pressas att ta ställning för eller emot en förälder. Barnet ska få en möjlighet att uttrycka sina känslor för vad olika alternativ kan innebära samtidigt som barnet måste respekteras i fall då det inte vill dela med sig av sin inställning till utredaren. Det finns ingen åldersgräns för när ett barns åsikter

ska få betydelse. När barnets vilja tas i beaktande ska dock barnets ålder och mognad vägas in. Ju äldre och mognare barnet är desto större betydelse får dess åsikter. I förarbetet påpekas dock att även mindre barn kan ha en åsikt och att den bör tas i beaktande och huvudprincipen är att barn alltid ska ha möjlighet att komma till tals.

2.3.4 Förmåga att samarbeta

Sedan 1998 har rätten möjlighet att döma till gemensam vårdnad trots att en förälder motsätter sig det (SOU 2005:43). I förarbetet och propositionen konstateras att gemensam vårdnad i de flesta fall är bäst för barnet och att den möjlighet som fanns sedan tidigare att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja ska kvarstå (SOU 2005:43, prop. 2005/06:99). I förarbetet framkommer dock att det efter 1998 års ändring, när möjligheten infördes, har dömts till gemensam vårdnad mot en förälders vilja i allt för stor utsträckning. Det poängteras att en förälders motsättning till gemensam vårdnad måste tas på allvar (*ibid.*). Det konstateras även att om en förälder utsätter barnet eller någon annan familjemedlem för övergrepp så är det i princip bäst att den föräldern inte har del i vårdnaden. I förarbetet och propositionen lyfts det fram att föräldrarnas förmåga att samarbeta är viktig i frågan om vårdnaden ska vara gemensam. Därmed tillkom en uttrycklig bestämmelse i lagen om att det i fråga om vårdnaden ska fästas avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor kring barnet.

”Står barnet under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem och vill någon av dem få ändring i vårdnaden, skall rätten besluta att vårdnaden skall vara gemensam eller anförtra vårdnaden åt en av föräldrarna.

Vid bedömningen av om vårdnaden skall vara gemensam eller anförtras åt en av föräldrarna skall rätten fästa avseende särskilt vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet. Rätten får inte besluta om gemensam vårdnad, om båda föräldrarna motsätter sig det.” (FB 6 kap 5 §)

Att föräldrarna ska kunna samarbeta i frågor som rör barnen innebär inte att de måste vara överens i alla frågor. Att de har olika uppfattningar är inte negativt så länge de kan hantera sina delade meningar på ett sätt som inte skadar barnet. I förarbetet konstateras att gemensam vårdnad är oförenligt med barnets bästa i fall där det föreligger reella samarbetssvårigheter som går ut över barnet. Det behöver inte heller vara så att föräldrarna inte kan komma överens

i några frågor över huvud taget för att gemensam vårdnad ska vara oförenligt med barnets bästa. Det som ska tas i beaktande är sammanfattningsvis på vilket sätt föräldrarnas samarbetsvårigheter går ut över barnet (SOU 2005:43).

3. Tidigare forskning

Det finns mycket forskning som handlar om vårdnadsfrågor, barnets bästa och på olika sätt behandlar mammor och pappor och deras roller. När vi orienterade oss på forskningsfältet sökte vi framförallt litteratur med hjälp av söktjänsterna Libris, Swepub, och SocIndex. Sökord som vi använde oss av var bland annat *vårdnad*, *vårdnadstvister*, *genus*, *"the best interest of the child"* och *"custody dispute"*. Vi kommer här presentera delar av den forskning som är gjord. Vi har valt att i vår presentation fokusera på forskning från Sverige då vår undersökning görs inom den svenska kontexten och det är de svenska lagarna vi utgår ifrån. Vi börjar med att presentera en studie av Johanna Schiratzki (2008) som är av hög relevans för vår egen undersökning då hon bland annat har undersökt genus betydelse i vårdnadstvister. Därefter presenterar vi en artikel av Anna Singer där hon utifrån en hovrättsdom diskuterar föräldrarnas samarbetsförmåga efter lagändringen 2006.

3.1 Mamma och pappa inför rätta

Johanna Schiratzki (2008) har gjort en studie som hon presenterar i boken *Mamma och pappa inför rätta*. Hon har behandlat liknade frågeställningar som vi har valt att ta upp i vår uppsats. Hon ville med fokus på barnets bästa undersöka jämställdheten i de vårdnadstvister som tagits upp i hovrätten. Studien är gjord på samtliga hovrättsdomar från 2004 om vårdnad, boende och umgänge samt ett urval av hovrättsdomar från 2007. Särskilt fokus ligger på tydliggörande av hur barnets bästa har konstruerats i förhållande till jämställdhet mellan könen och hur dessa tolkningar förhåller sig till andra forskningstraditioner än den rättsliga. Resultatet visar på att hovrätterna inte lägger vikt på föräldrarnas kön ifråga om att tillvarata barnets bästa. Schiratzki (2008) ser även att de allra flesta fallen löser sig efter separationen, föräldrarna förmår oftast att skapa en fungerande vardag för barnen. En tredje slutsats är att föräldern som tagit det största ansvaret för barnet före separationen är som den som enligt rätten bäst kan tillgodose barnets bästa i form av stabilitet. En annan slutsats som blir tydligt i hovrättsdomarna är att den förälder som är boendeförälder eller har ensam vårdnad åläggs med ett stort ansvar för barnets säkerhet, välfärd och umgänge med den andra föräldern som

inte bor med barnet. Att ha umgänge med den andra föräldern ges i jämförelse med andra aspekter av barnets bästa stor rättslig betydelse. Det är i större utsträckning mammor som är boendeförälder men det betyder inte att skilda krav ställs på föräldrarnas förmåga att tillgodose barnets bästa på grund av deras kön. Till sist konstaterade Schiratzki (2008) att hennes studie inte bekräftade vad som påvisats i utländsk forskning. Utländsk forskning har nämligen visat att det i vårdnadsfall krävs att mammor inte lever upp till stereotyper om moderliga självupppoffringar för att papporna ska få ensam vårdnad (*ibid*).

3.2 Samarbetsförmåga och gemensam vårdnad

Anna Singer (2007) skriver i artikeln *Samarbetsförmåga och gemensam vårdnad* om lagändringen 2006 som gör klart att föräldrarna måste ha ett någorlunda konfliktfritt samarbete för att gemensam vårdnad ska förordnas. Författaren diskuterar innebörden i ett någorlunda konfliktfritt samarbete utifrån ett domslut från Högsta domstolen. Högsta domstolen beslutade i domen om ensam vårdnad för mamman med hänvisning till vad propositionen säger om samarbetssvårigheter. Enligt Högsta domstolen ska det vid gemensam vårdnad finnas en realistisk möjlighet för föräldrarna att inom rimlig tid lösa frågor kring barnet utan regelmässig hjälp utifrån och utan att det ständigt uppstår konflikter som drabbar barnet (*ibid.*). Bristande förtroende för den andre föräldern samt bristande förmåga till flexibilitet och ovilja att jämka sin uppfattning med den andre föräldern kan tala emot att gemensam vårdnad är barnets bästa. Vidare resonerade Högsta domstolen att en konflikt inte behöver utesluta gemensam vårdnad om den kan antas vara av övergående natur. Domstolen konstaterade att föräldrarna hade haft konflikter sedan barnet var litet som de inte kunnat lösa på egen hand då rättsliga konflikter hade pågått sedan barnet var fyra månader.

Singer konstaterar att Högsta domstolens formulering, trots att det enligt förarbetet inte ska gälla någon presumtion för eller emot gemensam vårdnad, anger att gemensam vårdnad ska vara startpunkten. Hon gör klart att oavsett om det kallas presumtion eller inte så finns en huvudregel i vårt regelsystem om att barnet ska ha två föräldrar och att båda ska vara delaktiga i vårdnadsansvaret. Kan föräldrarna inte samarbeta så bryts ”presumtionen”. Singer (*ibid.*) menar att avgörandet från Högsta domstolen var en bra markering för att gemensam vårdnad inte får användas för att tvinga föräldrarna att samarbeta. Hon menar dock att det inte ges någon egentlig vägledning för när gemensam vårdnad är utesluten på grund av samarbets-

svårigheter. Vidare menar hon att det utan sådan vägledning finns en risk för en återgång till vad som gällde tidigare, nämligen att gemensam vårdnad var utesluten om den ena föräldern motsätter sig det. Den risken finns enligt Singer (*ibid.*) för att det inte är svårt för en samarbetsovillig förälder att åstadkomma samarbetsvårigheter. I sådana fall är det inte samarbetsförmågan utan samarbetsviljan som avgör. Singer diskuterar vad det innebär att ha ett någorlunda konfliktfyllt samarbete. Hon ställer sig frågande till om det kan ställas samma krav gällande samarbetsförmågan hos föräldrar som aldrig bott tillsammans och kanske inte planerat att skaffa barn ihop som hos föräldrar som har fattat ett gemensamt beslut om att bli föräldrar och har bott tillsammans i flera år. Hon menar att ett större utrymme för meningskiljaktigheter borde ges när föräldrarna inte har bott tillsammans om målsättningen är att så många barn som möjligt ska ha två vårdnadshavare. Singer ifrågasätter även på vems villkor samarbetet ska ske när föräldrarna inte bor med varandra då modern automatiskt blir ensam vårdnadshavare och barnet oftast i sådana fall bor hos modern från födseln. Vid de fall föräldrarna har olika uppfattning om hur barnet ska skötas finns enligt författaren en risk att mammans råd om hur barnet bäst tas om hand leder till konflikt. Det innebär att mamman får en förstahandsposition till barnet och att det är på hennes direktiv som pappan kan ta hand om barnet. Singer ifrågasätter vilken betydelse samarbetsvårigheter som uppstår på det viset ska tillmätas. Hon diskuterar även det faktum att Högsta domstolen i domen använde processen som bevis för parternas samarbetsvårigheter. Då mamman som ensam vårdnadshavare från födseln kan tvinga pappan att gå till tingsrätten om han vill ha del i vårdnaden har mamman ett avgörande inflytande över vad som ska ske. Om då processen i sig blir bevis på att samarbetsvårigheter föreligger som utesluter gemensam vårdnad menar Singer att vårdnadstvistsens funktion sätts ur spel. Enligt Singer (*ibid.*) blir det då en återgång till att gemensam vårdnad är utesluten om en av föräldrarna motsätter sig det.

4. Teori

Då en del av vårt syfte är att undersöka genus betydelse i vårdnadstvister har vi valt att använda oss av Yvonne Hirdmans (2001) tankar om genus. Vi har också valt att använda oss av några begrepp av Margareta Hydén (2001) om den moderna familjen för att se hur nya familjerelationer framkommer i vårt resultat. Till sist har vi valt att använda oss av Margaret Bäck Wiklunds (2001) beskrivning av hur barnperspektivet har förändrats och hur barn ses i dagens samhälle.

4.1 Genus

Yvonne Hirdman (2001) vill med begreppet genus visa hur människor formas och formar sig till män och kvinnor. Hirdman beskriver som grund för sina tankar några olika förhållanden som funnits i historien mellan manligt och kvinnligt. Hon beskriver det som tre olika formler för tankar om kvinnan i jämförelse med mannen. Gemensamt för dessa formler är att kvinnan alltid på något sätt varit det lägre könet, att det manliga värderas högre än det kvinnliga och att mannen alltid har varit normen.

4.1.1. *Det stereotypa genuskontraktet*

Hirdman (2001) beskriver ett stereotypt genuskontrakt som har förändrats genom historien samtidigt som det ständigt lever kvar. Genuskontraktet handlar om att det finns en överenskommelse om skilda förpliktelser, skyldigheter och rättigheter för män och kvinnor som är kulturellt nedärvda. Det är både männen och kvinnorna som återskapar och upprätthåller mönstret. Enligt Hirdman (*ibid.*) upplevs skillnader mellan könen som naturliga av män och kvinnor vilket är en anledning till att skillnaderna fortsätter att finnas kvar. Det är just könets skilda villkor som utgör grunden för genuskontraktet. Mannen har genom historien setts som den som ska ta hand om och försörja kvinnan medan kvinnan har haft sin plats i hemmet. Kvinnans uppgift har varit att ta hand om hemmet, föda barn och ta hand om barnen. Kontraktet förändras visserligen över tiden och med olika kulturer men det lever alltid kvar genom att det alltid görs skillnad av manligt och kvinnligt. Till exempel så är kvinnorna idag lönearbetande men skillnaderna finns fortfarande då kvinnor framförallt arbetar inom vissa sektioner.

Vi menar att denna uppdelning av manligt och kvinnligt kanske inte är lika tydlig i dagens samhälle som det varit genom historien. Beskrivningarna kan verka starkt generaliserande och ibland lite överdrivna. Detta är något som Hirdman (2001) poängterar, att hon hårdtrar resonemangen för att tydliggöra skillnaderna. Trots att skillnaderna mellan män och kvinnor kanske inte är lika stora idag som de varit historiskt så anser vi att begreppen är bra för att belysa de skillnader som finns.

4.2 Familjen

4.2.1 Föräldraskap skilt från familjeskap

Margareta Hydén (2001) beskriver hur familjelivet i Sverige har förändrats under de senaste decennierna. Kärnfamiljen har idag inte en plats som den självklara familjeformen utan det finns många möjliga familjeformer. Flera barn upplever under sin uppväxt flera typer av familjeliv. Ofta börjar det med en kärnfamilj som sedan förändras då föräldrarna skiljer sig och kanske bildar nya familjer. Föräldrarna står efter skilsmässan inför en uppgift att rekonstruera föräldraskapet vilket kan leda till konflikter. För att tydliggöra hur de nya familjeliven skiljer sig från kärnfamiljen introducerar Hydén begreppet familjeskap. Familjeskap inkluderar både barn och föräldrar och baseras på det gemensamma hemmet och inte så mycket på parrelationen mellan föräldrarna. Familjeskapet utvecklas i det gemensamma hemmet. I kärnfamiljen är parrelationen grunden och där är familjeskap och föräldraskap intimt kopplade med varandra. Gemensamt för efterkärnfamiljära familjeformer är att kopplingen mellan föräldraskap och familjeskap är bruten. Samtidigt som föräldrarna inte längre är sammankopplade i familjeliv genom parrelationen förväntas de fortsätta samarbeta kring barnet. En mer framträdande betydelse än i kärnfamiljen får frågor som när och var föräldraskapet ska utövas. Något ytterligare som gäller i dagens samhälle är att ett föräldraskap inte kan avslutas. Förr fanns möjligheter för en pappa att dra sig undan barnet i samband med en skilsmässa eller för en mamma att hävda att barnet inte skulle träffa sin pappa. Att på detta sätt ha före detta barn är inte accepterat i dagens samhälle.

4.2.2 Det förhandlade föräldraskapet

Hydén (2001) beskriver att föräldrarna efter en skilsmässa måste ändra, eller fylla det gemensamma föräldraskapet med nya vanor, regler och levnadsmönster. Hydén kallar det efterkärnfamiljära familjeskapet för ett förhandlat föräldraskap. Det innebär att dessa nya vanor och levnadsmönster måste förhandlas fram av föräldrarna då det inte finns några kulturellt fastställda regler för hur detta föräldraskap ska utövas. Förhandlingarna kan vara svåra att föra då det ofta är mycket starka känslor inblandade.

4.2.3 Barnperspektivet

Margareta Bäck-Wiklund (2001) beskriver att intresset för barnet som egen aktör har blivit allt större under de senaste decennierna. Tidigare har forskning som rör barn mestadels handlat om åldersspecifika färdigheter och om barnens socialisering in i det vuxna samhället. Bäck-Wiklund menar att barnet i det senmoderna samhället är både ett objekt och subjekt. Individualitet har över huvud taget blivit vanligare att studera inom den moderna familjeforskningen och detta gäller alltså även barnet som individ. Grundtanken i ett barnperspektiv, som författaren lyfter fram som det egentliga barnperspektivet, är att barnet är ett eget subjekt med egna intressen som kan skilja sig från föräldrarnas och andra vuxnas intressen. Barndomen tillmäts numera egen status och betraktas inte längre bara som ett led mot det vuxna livet. Barnen ses själva som brukare och konsumenter av olika typer av tjänster. Viktigt är att barn själva kan välja och fatta egna beslut.

5. Metod

I det här avsnittet presenterar vi hur vi har gått till väga under arbetets gång. Vi börjar med att redogöra för den valda metoden för att sedan övergå till urvalsprocessen och själva genomförandet. Till sist diskuterar vi de etiska överväganden vi gjort samt vår egen förförståelse.

5.1 Val av metod

Vi har gjort en kvalitativ innehållsanalys av 30 domar från familjerättsliga tvister avgjorda vid Malmö Tingsrätt. En kvalitativ innehållsanalys görs för att hitta bakomliggande teman och mönster i texten (Bryman 2001). Enligt Boreus och Bergström (2005) används termen innehållsanalys framförallt vid analyser där en kvantifiering sker av vissa företeelser i en text. Det vill säga att förekomsten av en viss företeelse i texten räknas. Detta kallas enligt författarna ibland för en kvantitativ innehållsanalys. Vidare menar de att en innehållsanalys även kan göras utan att någonting mäts eller räknas och kan då kallas för en kvalitativ innehållsanalys. Termen kan användas för att beskriva analyser som syftar till att på ett systematiskt sätt beskriva textens innehåll utan att en kvantifiering måste ske (*ibid.*). Det är den definition av kvalitativ innehållsanalys vi använder. Vi har genom vår metod med ett systematiskt tillvägagångssätt beskrivit innehållet i domarna. Genom att beskriva innehållet i texten har vi hittat teman och mönster i hur tingsrätten motiverar sina beslut om vårdnadsfrågan.

5.2 Urval och avgränsningar

Då vi inte hade någon ambition att undersöka skillnader mellan olika distrikt valde vi att samla in materialet från en och samma domstol. Familjerättsliga mål kan innehålla avgöranden gällande vårdnad, boende och umgänge. Då vårt syfte och våra frågeställningar handlar om tingsrättens motiveringar i avgörandet av vårdnaden använde vi oss endast av domar med beslut om vårdnadsfrågan. Vissa av domarna innehöll samtidigt beslut om någon av de andra frågorna men det vi fokuserade på i vår analys var just vårdnadsfrågan. Då en av våra frågeställningar gäller hur motiveringen ser ut när män respektive kvinnor får ensam vårdnad så ville vi ha med lika många domar med respektive utfall. Vi ville också ha samma antal domar med utfallet gemensam vårdnad för att kunna jämföra vad skillnaden var när tingsrätten dömde till gemensam respektive ensam vårdnad. Därmed ville vi ha 10 domar med respektive utfall, dvs. gemensam vårdnad, ensam vårdnad för pappan och ensam vårdnad för mamman, vilket gav oss ett urval av totalt 30 domar.

En alternativ urvalsmetod som vi till en början övervägde var att använda alla domar som behandlade vårdnadsfrågan under en viss tidsperiod. Då vi från början visste att antalet pappor som har ensam vårdnad är betydligt mindre än antalet mammor insåg vi att vi med den urvalsmetoden hade behövt använda oss av ett mycket stort urval för att få med ett tillräckligt stort antal domar med beslut om ensam vårdnad för pappan. Eftersom vi skulle göra en kvalitativ innehållsanalys ville vi ha mycket tid för att analysera varje enskild dom och hitta mönster dem emellan. Detta hade blivit svårt med ett stort urval med tanke på den begränsade tiden för uppsatsen vilket motiverar vår valda urvalsmetod.

5.3 Tillförlitlighet och generaliserbarhet

Då vår undersökning bygger på ett begränsat urval är det inte säkert att en liknande studie av en annan forskare skulle leda till samma resultat. Vi anser dock inte att det är negativt då vi med vår kvalitativa forskning snarare vill belysa fenomenets kvaliteter än att få fram ett resultat som kan generaliseras på alla familjerättsliga avgöranden. Att resultaten inte kan generaliseras är just en kritik som enligt Bryman (2001) ofta riktas mot just kvalitativ forskning. Vidare menar Bryman att det inte är något problem då resultat i kvalitativ forskning ska generaliseras till teori och inte till populationer. Vi ville ta reda på hur

tingsrätten har resonerat och om genus har haft någon betydelse i just de avgöranden som vårt urval av domar består.

En stor fördel med den metod vi har använt är att vi har använt oss av redan befintliga dokument som vi under insamlingsprocessen inte har kunnat påverka (Bryman 2001). Vi menar att det stärker tillförlitligheten samtidigt som det faktum att domarna är offentliga gör det lättare för andra att granska vår undersökning.

5.4 Tillvägagångssätt

För att samla in vårt material begav vi oss till Malmö Tingsrätt där vi fick kontakt med en person som arbetade i tingsrättens arkiv. Efter att vi förklarat vad vi behövde fick vi ett stort antal domar skickade till oss med beslut om vårdnadsfrågan som kommit mellan 2007 och 2011. Vi fick totalt 138 domar, vilket är långt ifrån alla som avgjorts under den aktuella perioden. Exakt hur personen valde ut just dessa domar vet vi inte men de är alltså utspridda över 5 år. Då den senaste stora ändringen i föräldrabalken gjordes 2006 var det viktigt för oss inga av domarna kommit tidigare än 2007. Vi gick igenom samtliga domar och gjorde utifrån dem ett urval efter vissa kriterier. Kriterierna vi hade för domarna som skulle vara med i vår undersökning var att de skulle innehålla ett beslut om vårdnadsfrågan samt att föräldrarna inte själva skulle ha kommit fram till en överenskommelse, något som var relativt vanligt förekommande.

När vi hade valt ut våra domar började vi med att läsa igenom dem, några tillsammans och sedan noggrant var för sig. I samband med att vi började läsa domarna tillsammans gjorde vi också en guide för hur vi skulle koda våra domar. För att kodningen skulle bli konsekvent och för att vi skulle känna till allt innehåll läste vi även igenom och tillade kodningar i varandras domar. Koder används för att strukturera materialet och innebär att materialet sorteras efter olika kategorier (Jönsson, 2010). Vi bestämde oss för tio olika kategorier som vi kopplade med olika färger. Kategorierna kom vi fram till genom att se vilka kriterier som togs upp i lagstiftningen för vårdnad. Vi hade också med en öppen kategori för att vi skulle kunna se om det var annat viktigt som togs upp i domarna. De kategorier vi valde var 1) *barnets behov av nära kontakt med båda sina föräldrar*, 2) *föräldrarnas samarbetsförmåga samt våld och konflikter mellan föräldrarna*, 3) *missbruk hos föräldrarna*, 4) *barnets vilja*, 5) *tidigare kontakt och ansvarstagande för barnet*, 6) *våld och brister i omsorgen om barnet*, 7) *förhinder att*

utöva vårdnaden, 8) risk för att barnet förs bort, 9) vårdnadshavarens lämplighet, 10) övriga återkommande eller viktiga argument. Allt detta skulle vi studera med en utgångspunkt från barnets bästa eftersom det ska vara avgörande för alla beslut om vårdnad av barn.

När vi kodat allt vårt material gjorde vi ett nytt dokument där vi klippte in alla delar av domarna som vi kodat. I samband med det läste vi tillsammans igenom stora delar av materialet på nytt. Vi gjorde tre blad där vi delade upp domarna efter de tre typer av beslut som vi hade i vårt urval. Att använda färgkodning och klippa in det kodade materialet i ett nytt dokument är enligt Jönsson (2010) ett vanligt tillvägagångssätt för att strukturera det insamlade materialet. När vi klippt in allt kodat material i dokumentet övergick vi till att leta efter samband i tingsrättens motiveringar. Med hjälp av färger delade vi in det kodade materialet efter vilken fråga som varit avgörande för tingsrättens beslut och kunde därmed dra vissa slutsatser.

Vad gäller skrivandet av uppsatsen har vi gjort stora delar tillsammans och vissa delar har en utav oss haft huvudansvar för. De delar som vi arbetat mycket med tillsammans är problemformulering, syfte, frågeställningar, resultat, analys och avslutande diskussion. För övriga delar har en utav oss haft huvudansvar. Bland annat så har Josefin Almkvist varit huvudansvarig för stora delar av bakgrund och begreppsförklaringar och Ellenor Yngvesson för tidigare forskning och abstract. I många kapitel har vi haft ansvar för en del var. Trots att vi har varit huvudansvariga för olika delar har vi arbetat mycket med varandras texter dels för att få ett bra flyt i hela arbetet dels för att vi båda skulle vara delaktiga i hela uppsatsen.

5.5 Etiska överväganden

I vår undersökning har vi använt oss av offentliga dokument i form av domar där individer nämns med namn. Då dokumenten redan var offentliga behövde vi inte få något samtycke från personerna och vi behövde inte heller ge information till de som berördes av undersökningen. Däremot var det viktigt för oss att avidentifiera individerna vid citering från domar. Trots att dessa dokument är offentliga och vem som helst kan få tag på dem menar vi att avidentifieringen är viktig då individernas identitet inte är relevant för syftet med vår undersökning. Den relevanta informationen om individerna i domarna var för oss om det handlade om barnets mamma eller pappa eftersom en del av vårt syfte var att undersöka genus betydelse. Det finns enligt Schiratzki (2008) både fördelar och nackdelar att arbeta med

autentiska målnummer. Till fördelarna hör att det underlättar en granskning av originaldokument. Nackdelarna är att alla som har tillgång till målnummer, namn eller personnummer på någon av parterna lätt kan få information om de omständigheter som behandlas i vårdnadstvisten. Materialet kan rymma uppgifter som riskerar att kränka individer, speciellt när det i arbetet redovisas relativt detaljerade avgöranden som ligger nära i tiden (*ibid*). Trots att det finns nackdelar så har vi valt att använda målnummer vid citering då det enligt Schiratzki (2008) är en väl etablerad tradition att i rättsvetenskapliga undersökningar referera till domar med autentiska målnummer.

5.6 Förförståelse

Vår förförståelse består av att vi båda har läst tidigare terminer på socionomprogrammet, att en av oss har gjort praktik på familjerätten samt av det vi läst på olika forum på internet. Under uppsatsarbetet har vi även blivit påverkade av tidigare forskning. Vi tycker att det har varit bra att vara två personer med olika typer av förförståelse från området. Därmed har vi kunnat diskutera våra olika idéer och synpunkter och kunnat hjälpa varandra att se saker från olika perspektiv.

6. Empiri

Vi har funnit att det i domar med beslut om vårdnad av barn är tre huvudsakliga frågor som är avgörande för tingsrättens beslut. De huvudsakliga frågorna är 1) *om båda föräldrarna har en praktisk möjlighet att utöva vårdnaden*, 2) *om båda föräldrarna anses lämpliga som vårdnadshavare* och 3) *om föräldrarnas samarbetsförmåga möjliggör ett samarbete*. När svaret på de två första frågorna är ja, alltså att föräldrarna har en praktisk möjlighet att utöva vårdnaden och anses lämpliga att göra det, tillkommer en stark rätt för barnet till god kontakt med båda sina föräldrar. Vi börjar resultatdelen med att presentera några fall där en av föräldrarna varit förhindrad att utöva vårdnaden vilket lett till ensam vårdnad för den andre föräldern. Därefter presenterar vi hur tingsrätten resonerar kring föräldrarnas lämplighet. Vi lyfter fram exempel på domar där föräldrarnas lämplighet diskuterats som resultat både i ensam och i gemensam vårdnad. Sedan övergår vi till en diskussion kring föräldrarnas samarbetsförmåga, en fråga som är mycket vanligt förekommande i vårt material. Barnets rätt till båda sina föräldrar är en fråga som ofta blir aktuell i samband med att föräldrarnas samarbetsförmåga diskuteras. Därmed fortsätter vi framställningen med att övergå till just barnets rätt till båda sina

föräldrar. Då barnets rätt att komma till tals är tydligt uttryckt i lagstiftningen kommer vi också presentera hur barnets vilja har diskuterats i domarna. Innan vi sedan övergår till analysen avslutar vi med att fokusera på skillnader mellan mammor och pappor både vid beslut om gemensam och vid beslut om ensam vårdnad.

6.1 Förhinder att utöva vårdnaden

Den typ som till synes är det enklaste beslutet för tingsrätten att fatta om ensam vårdnad är då en av föräldrarna är förhindrad att utöva vårdnaden. Dessa domar är kortast och innehåller minst argumentation för och emot de olika vårdnadsformerna. Det som gör att föräldern är förhindrad att utöva vårdnaden beror på att den befinner sig långt bort från barnet. Föräldern befinner sig i dessa domar utomlands vilket gör det omöjligt att ta en aktiv del i vårdnaden. I en av domarna framfördes även att föräldrarna har samarbetssvårigheter men den avgörande faktorn var att föräldern inte rent praktiskt kan ta del av vårdnaden. Föräldrarna som befunnit sig utomlands har inte heller närvarat vid huvudförhandlingen utan har för att kunna föra sin talan fått ett ombud utsedd av tingsrätten.

”Det saknas praktiska förutsättningar för gemensam vårdnad om dottern då [pappan] arbetar som sjöman och för närvarande befinner sig i [utlandet].” (T 402-11)

I och med att pappan var sjöman och ofta befann sig utomlands fanns det alltså inte någon praktisk möjlighet för honom att ta del i vårdnaden. Bland domar där pappan fått ensam vårdnad finns ett fall då mamman befinner sig utomlands. Resonemangen är liknande som i den ovan nämnda domen, nämligen att det saknas praktiska möjligheter för gemensam vårdnad.

”Det saknas för närvarande förutsättningar för utövande av gemensam vårdnad om [barnet]. [Pappan] har alltsedan [mamman] åkte till [utlandet] i maj 2010 haft den faktiska vårdnaden om [barnet]. Det är bäst för [barnet] att [pappan] nu tillerkänns vårdnaden” (T 8460-10)

När en förälder på grund av att han eller hon befinner sig utomlands varken har haft möjlighet att delta i utredning på familjerätten eller i förhandlingar i tingsrätten förefaller det vara uppenbart att denne inte har någon möjlighet att ta det ansvar som krävs av en vårdnadshavare och för tingsrätten finns utifrån barnets bästa inga alternativ än att besluta om ensam vårdnad.

6.2 Föräldrarnas lämplighet

6.2.1 Vem är olämplig som vårdnadshavare?

Att föräldrar enligt tingsrätten är olämpliga som vårdnadshavare kan ha olika förklaringar. Gemensamt är att det i regel handlar om att föräldern på något sätt brustit i omsorgen av barnet eller inte kan tillgodose barnets behov. Orsaken till att föräldern inte kan tillgodose barnets behov kan vara sådant som psykisk sjukdom eller bristande visat engagemang och intresse. Följande citat är hämtat från en dom där mamman anses olämplig som vårdnadshavare.

”Av utredningen i målet har framkommit att [mamman] har visat bristande intresse för såväl angelägenheter rörande barnen som för att träffa dem.” (T 4980-11)

Mamman ansågs här olämplig som vårdnadshavare för att hon inte visat något intresse för barnet och inte tagit sitt ansvar som vårdnadshavare. I vissa fall har det förekommit så stora brister i omsorgen att barnet varit omhändertaget enligt LVU. Den förälder som hade ansvaret för barnet när det omhändertogs har därmed av förklarliga skäl inte funnits vara lämplig som vårdnadshavare.

”Av utredningen i målet framgår vidare att [barnet], när hon omhändertogs, var så illa därän att hon fick läggas in på barnklinik. Med hänsyn till vad som framkommit om hur [barnet] behandlades under den tid hon bodde tillsammans med [mamman] gör tingsrätten den bedömningen att [mamman] inte är lämplig att handha vårdnaden om [barnet].” (T 2087-07)

Psykisk sjukdom kan göra att en förälder anses olämplig som vårdnadshavare. Något som då verkar vara viktigt är vilken insikt föräldern har i sin sjukdom och på vilket sätt sjukdomen kan tänkas gå ut över barnet.

”Att [pappan] vid ett tillfälle tagits in för tvångsvård visar också att [pappans] uppgifter starkt kan ifrågasättas [...] Dessa omständigheter ger anledning att anta att [pappan] inte har haft eller har klar sjukdomsinsikt. Att han på eget bevåg, utan sanktion från läkare, avbrutit sin medicinering ger också, enligt tingsrättens bedömning, anledning att anta att han inte har full insikt i sin sjukdomssituation.” (T 2355-07)

Ytterligare ett exempel på när psykisk sjukdom lett till att föräldern anses olämplig som vårdnadshavare finns i T 10109-08. Ett av barnen hade enligt pappan varit i behov av psykologhjälp på grund av traumatiska händelser i samband med umgänge med mamman. Mamman ansågs inte lämplig som vårdnadshavare och tingsrätten bedömde att ett umgänge mellan barnen och mamman kunde vara skadligt för barnen.

6.2.2 Inte olämplig som vårdnadshavare

I föregående stycke presenterade vi fall där ena föräldern ansågs vara olämplig som vårdnadshavare. Här kommer vi nu lyfta fram några exempel på när föräldrarnas lämplighet diskuteras och tingsrätten kommer fram till att föräldern inte är olämplig som vårdnadshavare. Många gånger förekommer mycket anklagelser mellan föräldrarna som, om de hade visats vara sanna, skulle kunna göra en förälder olämplig som vårdnadshavare. Ett mönster som vi har sett är att tingsrätten behöver något bevis, eller något mer än den ene föräldrarnas påstående som talar för att anklagelsen stämmer, för att påståendet ska tillmätas betydelse i bedömningen. Följande citat är hämtat från en dom där mamman kommit med en rad anklagelser mot pappan. Det faktum att mamman i tingsrätten ändrade delar av sina tidigare uttalanden samt att det inte fanns några bevis för att anklagelserna stämde gjorde att pappan enligt tingsrätten inte kunde anses vara olämplig som vårdnadshavare. Det fanns helt enkelt inget som styrkte mammans anklagelser mot pappan.

Sammantaget finner tingsrätten att det inte är visat att [pappan] utövat våld mot [mamman] eller [barnet]. Detsamma gäller påståendet att [pappan] skulle ha tittat på barnpornografi eller gjort sexuella uttalanden om [barnet] – uppgifter som inte stöds av vare sig vittnenas berättelser eller den åberopade skriftliga bevisningen. Det har inte heller i övrigt framkommit något som tyder på att [pappan] skulle vara olämplig som vårdnadshavare. (T 1421-07)

Något ytterligare som är tydligt i domarna vad gäller föräldrarnas lämplighet är att framtidsutsikterna är viktigare än det som har varit. Självklart säger föräldrarnas historia något om hur framtiden kan tänkas bli men om helheten talar för en förändring så verkar det vara av stor betydelse. Exempel på detta är våld eller missbruk som ligger en bit tillbaka i tiden som enligt tingsrätten inte gör en förälder olämplig som vårdnadshavare. Citaten nedan är hämtat från en dom där pappan tidigare har haft ett narkotikamissbruk.

”[Mamman] har åberopat socialnämndens i [kommunen] förslag att vårdnaden om [barnen] ska vara enskild för modern [mamman] då det genom faderns val av liv inte anses förenligt med barnens bästa att vårdanden är gemensam”.

[Pappan] har åberopat intyg beträffande sitt boende på [boendet], boende för hemlösa, under tiden [datum] samt intyg den [datum] beträffande behandling. [pappan] har påtalat att slutsatsen i yttrandet från [kommunen] rimmar illa med vad som i övrigt framkommit i utredningen.” (T 1152-06)

Tingsrätten gjorde sedan bedömningen att det i målet inte framgick annat än att pappan levde drogfri och att det umgänge och den begränsade del i vårdnaden som han hade var till gagn för barnen. De ansåg inte att det på grund av hans tidigare missbruk fanns anledning att ta ifrån honom vårdnaden. Med andra ord ansågs pappan inte olämplig på grund av det tidigare liv han levt utan dagsläget och framtiden var avgörande för tingsrättens beslut. Ett ytterligare exempel på att sådant som ligger tillbaka i tiden inte är avgörande faktorer i tingsrättens bedömning visas av citatet nedan.

”Tingsrätten finner utrett att [mammans] påståenden om [pappan] i detta sammanhang är riktiga. Hon har farit mycket illa i samband med separationen och kan i vissa situationer fortfarande fara illa av att ha med honom att göra. Det har emellertid inte framkommit något som tyder på att han efter separationen skulle ha behandlat vare sig henne eller barnen illa.” (T 6827-10)

Här konstaterar tingsrätten att mamman tidigare, i samband med separationen, har farit mycket illa. Det avgörande är här precis som i föregående exempel att det som hänt ligger tillbaka i tiden. Tingsrätten resonerar även i den här domen om att den som i dagsläget anses vara lämpligast som vårdnadshavare är pappan. Detta trots att han behandlat mamman illa. Anledningen som tingsrätten lyfter fram är att han i dagsläget bäst klarar av att sätta barnens behov i centrum. Vi har här visat två tydliga exempel på hur tingsrätten framförallt lägger vikt vid vad som är bäst för barnet i framtiden. Fler liknande exempel finns bland domarna, till exempel då föräldrarna har haft stora samarbetsvårigheter som tingsrätten tror att de kan lösa själva i framtiden (T 303-07).

6.3 Föräldrarnas samarbetsförmåga

Som vi tidigare har nämnt är föräldrarnas samarbetsförmåga omdiskuterat i de flesta domarna. I många fall förekommer vad vi skulle kalla för djupa konflikter som ofta på något sätt går ut över barnet. Om vi urskiljer föräldrarnas samarbetsförmåga från andra faktorer som spelar in i varje enskild dom är det svårt att se något tydligt mönster för hur svår konflikten måste vara för att tingsrätten ska besluta om ensam eller gemensam vårdnad. Vissa gånger kan två konflikter som förefaller ligga på ungefär samma nivå leda till olika beslut. Vi kommer här presentera några exempel på hur föräldrarnas samarbetsförmåga diskuteras i domar med olika utfall.

6.3.1. Gemensam vårdnad trots samarbetssvårigheter

En förälder som yrkar på ensam vårdnad menar ofta att föräldrarna inte har något fungerande samarbete medan en förälder som yrkar på gemensam vårdnad ofta tonar ner konfliktnivån och menar att det fungerar förhållandevis bra. Det som verkar vara avgörande för tingsrätten när det kommer till att bedöma samarbetsförmågan är hur samarbetet har fungerat i praktiken. Då föräldrarna trots meningsskiljaktigheter som finns har kunnat fatta gemensamma beslut om barnet talar det för att gemensam vårdnad är till barnets bästa. I följande exempel har mamman i domen yrkat på ensam vårdnad och menar att föräldrarna på grund av sin bristande samarbetsförmåga inte kan ha gemensam vårdnad. Pappan å sin sida menar att föräldrarna visserligen har haft konflikter men att de på senare tid inte varit så djupgående att de gått ut över barnets situation.

”I utredningen har socialsekreteraren [namn] uppgett att föräldrarna har stora samarbets-svårigheter och att det blir konflikter kring de flesta beslut som till exempel pass, skola och efternamn. Hon har vidare uppgett att det är uppenbart att [barnet] påverkas psykiskt av föräldrarnas konflikter och att han har farit illa av att föräldrarna smutskastar varandra.”
(T 7889-08)

Citatet från tingsrättens bedömning visar att det finns stora samarbets-svårigheter då det blir konflikter kring många beslut som ska fattas och att socialsekreteraren som i utredningen används som referensperson uppgett att barnet farit illa av föräldrarnas konflikter. Vidare i tingsrättens bedömning diskuteras dock att föräldrarna har fått växelvis boende att fungera på ett sätt som barnet verkar må bra av. Att barnet bedöms må bra av det växelvisa boendet trots

att socialsekreteraren uppgett motsatsen baseras på vad utredaren har kommit fram till. Bland annat har skolpersonal till utredaren uppgett att barnet inte verkar må dåligt av sitt boende.

”Av utredningen i målet framgår enligt tingsrättens mening att gemensam vårdnad och växelvis boende fungerar bra för [barnet], även om det förekommer konflikter mellan föräldrarna. Det har enligt tingsrättens mening sammantaget inte framkommit någonting som visar att det vore bättre för [barnet] att upplösa den gemensamma vårdnaden och upphäva det nuvarande boendet.” (T 7889-08)

Detta visar att föräldrarnas samarbetsvårigheter värderas efter hur det har fungerat för barnet i praktiken snarare än enskilda föräldrars påståenden om ett dåligt samarbete. Att just växelvis boende har fungerat bra för barnet läggs stor vikt vid då det kräver mycket samarbete mellan föräldrarna. Att samarbetet i praktiken är det som är avgörande för tingsrätten blir tydligt i fler domar. I T 2320-07 menar mamman att föräldrarna har dålig samarbetsförmåga men tingsrätten lägger stor vikt vid att beslut om till exempel byte av förskola har kunnat fattas. Det samma visas i T 4466-06 där pappan har haft en passiv roll. Han har dock inte obstruerat mammans initiativ, beslut har kunnat fattas och barnen har fått professionell hjälp som de varit i behov av. En anledning till föräldrarnas konflikt i den nämnda domen är bland annat att de har olika trosuppfattning. Förutom att tingsrätten lägger stor vikt vid att beslut har kunnat fattas menar de också att konflikten skulle kvarstå även om en förälder hade ensam vårdnad. För att vårdnaden ska bli ensam på grund av samarbetsvårigheter ska tingsrätten alltså göra bedömningen att konflikterna blir mindre vid ensam vårdnad.

”Såvitt avser parternas olika religiösa uppfattning konstaterar tingsrätten att det naturligtvis inte är bra för barnen om dessa känner sig splittrade mellan sina föräldrars uppfattning. Tingsrätten konstaterar dock att detta problem kommer att kvarstå oavsett hur vårdnaden fördelas och nämnda förhållanden utgör enligt tingsrättens mening inget hinder mot gemensam vårdnad.” (T 4466-06)

6.3.2 Ensam vårdnad på grund av samarbetsvårigheter

I föregående stycke presenterade vi domar där det fanns samarbetsvårigheter men där tingsrätten bedömde att gemensam vårdnad ändå var till barnets bästa. Här visar vi exempel på domar där samarbetsvårigheterna varit så djupa att tingsrätten gjort bedömningen att konflikterna skadar barnet och det bästa för barnet är att en förälder ensam har vårdnaden. Det

första exemplet kommer från en dom där föräldrarna har stora samarbetssvårigheter. Utredarna har trots det föreslagit att vårdnaden ska fortsätta vara gemensam med hänvisning till att de inte tror att mamman kan tillgodose barnets rätt till den andre föräldern. Tingsrätten som under huvudförhandlingarna har sett många exempel på föräldrarnas bristande samarbetsförmåga gör bedömningen att mamman ensam ska ha vårdnaden.

”Under de fem dagar som huvudförhandlingen pågått, har tingsrätten sett många exempel på att parterna inte kan kommunicera med varandra. [Pappan] har åberopat uppspelningar av samtal mellan sig själv och [mamman]. Samtal där han har en mycket obehaglig ton mot [mamman] och framstår som på gränsen till hotfull. Genom samtalet dokumenteras också att [pappan] inte respekterar [mamman] och barnens berättigade krav på framförhållning när det gäller umgänget.” (T 1625-08)

Under huvudförhandlingen blev det enligt tingsrätten uppenbart att föräldrarna inte kunde kommunicera med varandra framförallt genom att pappan inte hade någon advokat och själv skötte förhöret med mamman. Citatet nedan kommer från en dom där tingsrätten bedömde att föräldrarna inte hade förutsättningar för att kunna samarbeta med varandra i framtiden. Det hade varit mycket konflikter och pappan hade uttalat sig om att föräldrarna kunde lösa sina konflikter genom att kontakta en neutral person vilket tingsrätten inte såg som en bra lösning.

”[Pappans] idéer om hur man bör lösa problem när de uppstår visar att han inte har en realistisk bild av vad som krävs för att en gemensam vårdnad ska fungera. Vidare talar parternas oförmåga att prata med varandra för att de kommer att ha svårt att klara av att samarbeta i frågor som rör [barnet], något som är en förutsättning för att kunna ha gemensam vårdnad.” (T 5185-06)

Mamman fick ensam vårdnad om barnet då han hade haft sitt huvudsakliga boende hos henne sedan födseln och det enligt utredningen ansågs vara bäst för barnet. Nästa exempel på när samarbetssvårigheter har lett till ensam vårdnad handlar om föräldrar som haft lite kontakt med varandra och enligt tingsrättens bedömning saknar förtroende för varandra.

”Utredningen visar också att parterna för närvarande inte har någon fungerande kommunikation med varandra. Information avseende [barnet] har i vissa fall fått förmedlas via den utsedda kontaktpersonen. Ett beslut om gemensam vårdnad skulle under rådande

förhållanden innebära att domstolen tvingar parterna att samarbeta. Detta skulle kunna få förödande konsekvenser för [barnet].” (T 4788-06)

Tingsrätten klargjorde även att gemensam vårdnad skulle göra att föräldrarna tvingades att samarbeta vilket skulle påverka barnet negativt. Också i nästa exempel anses föräldrarna ha sådana samarbetssvårigheter att gemensam vårdnad inte är till barnets bästa. Pappan är dömd för misshandel mot mamman men det gör honom enligt tingsrätten inte olämplig som vårdnadshavare utan samarbetssvårigheterna är den avgörande faktorn.

”Genom parternas egna uppgifter samt mot bakgrund av vad samtliga vittnen har berättat är det dock utrett att det mellan parterna pågår en djupgående konflikt som i nuläget omöjliggör samarbete i frågor som rör [barnet].” (T 1347-07)

6.4 Barnets rätt till båda föräldrarna

Något som framkommit tydligt i domarna är att barnets rätt till nära och god kontakt med båda sina föräldrar har en stor betydelse för domstolens beslut. Barnets rätt till båda sina föräldrar kommer ofta på tal i domar där föräldrarnas samarbetsförmåga diskuteras. I flera fall där föräldrarna uppenbarligen har stora samarbetssvårigheter har tingsrätten ändå beslutat om gemensam vårdnad på grund av risken att barnet förlorar kontakten med den andre föräldern. Detta förekommer i fall där den föräldern som övervägs som ensam vårdnadshavare inte anses kunna tillgodose barnets behov av kontakt med den andre föräldern. Citatet nedan är hämtat från en dom där barnets rätt till nära och god kontakt med båda sina föräldrar blir tydlig.

”Tingsrätten fäster vidare avseende vid att [barnet] har behov av en nära och god kontakt med [pappan]. Enligt tingsrättens bedömning riskerar en ensam vårdnad för [mamman] leda till att [pappan] får en mera perifer roll i [barnets] tillvaro, vilket inte skulle vara till [barnets] bästa.” (T 303-07)

Tingsrätten konstaterar alltså här att ensam vårdnad för mamman riskerar att leda till ännu mindre kontakt mellan barnet och pappan. Fler liknande exempel finns bland domarna. Följande två citat är hämtade från en och samma dom.

”Vad gäller parternas relation, konstaterar tingsrätten att det föreligger en konflikt mellan dem. Detta är i sig tillräckligt för att frånta den ena föräldern vårdnaden.” (T 1421-07)

”Med hänsyn till [mammans] uttalade ovilja att kommunicera med [pappan] finns det enligt tingsrätten dessutom en klar risk att [pappan], för det fall [mamman] skulle tillerkännas ensam vårdnad om barnen, blir ännu mindre närvarande i barnens liv. Detta kan inte anses vara förenligt med barnens bästa.” (T 1421-07)

Trots att tingsrätten bedömer att det föreligger en konflikt mellan föräldrarna och att den konflikten i sig skulle vara tillräcklig för att besluta om ensam vårdnad gör de bedömningen att vårdnaden ska fortsätta vara gemensam med hänvisning till barnets rätt till båda sina föräldrar. Ett tydligt mönster i domarna är att när en förälder har en mycket negativ bild av den andre föräldern talar det emot ensam vårdnad för den föräldern. Tingsrätten använder det som argument emot ensam vårdnad då den negativt inställde föräldern inte skulle kunna tillgodose barnets behov av kontakt med den andre föräldern. Att föräldern har en för negativ bild kan till exempel visas genom att han eller hon inte låtit barnet träffa den andre föräldern i tillräckligt stor utsträckning eller genom att han eller hon under utredningen och i tingsrätten inte kunnat fokusera på barnet utan till största delen smutskastat den andre föräldern.

6.5 Barnets vilja

Vad gäller barnets vilja är det svårt att se något tydligt mönster för hur tingsrätten tar det i beaktande. I många fall nämns barnets vilja inte över huvud taget i domen. I de fall barnets vilja diskuteras går beslutet ibland emot och ibland i samma riktning som barnets vilja. Följande exempel visar ett fall där tingsrätten tagit barnets vilja i beaktande trots att barnet inte direkt uttryckt vilken förälder han vill bo hos.

”[Barnet] själv har uttryckt att han inte vill behöva välja mellan sin mamma och pappa. Han har dock uttryckligen sagt vid flera tillfällen att han inte vill flytta eller behöva byta skola igen.” (T 5086-07)

Det finns också några exempel på när barnets vilja diskuteras men tingsrätten kommer fram till att vad barnet vill inte är barnets bästa. I följande fall har barnet uttryckt att hon vill bo hos sin mamma. Mamman har dock vanvårdat barnet och anses inte lämplig som vårdnadshavare. Därmed gör tingsrätten bedömningen att barnets bästa går emot barnets vilja. De gör även bedömningen att barnet inte har en tillräcklig ålder och mognad för att hennes vilja ska tillmätas en avgörande betydelse.

”[Barnet] har uttryckt att hon vill bo tillsammans med [mamman]. [Barnet] är 10 år gammal. Att [barnet], som har bott större delen av sitt liv tillsammans med [mamman], känner oro och förvirring inför sin nya tillvaro torde vara naturligt. Av utredningen i målet kan även dras slutsatsen att [barnets] önskan att få bo tillsammans med sin moder till viss del kan bero på att hon känner skuld känslor över att lämna sin moder. Med hänsyn därtill och med beaktande av [barnets] ålder och mognad bör hennes vilja tillmätas viss om än inte avgörande betydelse i målet.” (T 2087-07)

Om barnet har en för ung ålder kan dess vilja inte heller tillmätas någon betydelse. Barnet i citatet nedan är endast fyra och ett halvt år och därmed tydligt under gränsen för vad som anses tillräcklig ålder och mognad.

”[Barnet] är endast fyra och ett halvt år, varför hans vilja inte kan tillmätas någon betydelse i målet.” (T 3290-07)

Bland domarna finns två exempel på när den ene föräldern olovligen har fört barnet ut ur landet. I dessa fall har barnets vilja på olika sätt fått en avgörande betydelse för utfallet av domslutet. I det första exemplet har pappan tagit barnet utomland och kvarhållit honom där under flera års tid. Det framkom under utredningen att barnet funnit sig till rätta i utlandet och var negativt inställd till att flytta till Sverige. Detta kom att få en avgörande betydelse för domslutet.

”Enligt Haagkonventionen får överflyttning av barn vägras om det förflutit minst ett år från bortförandet eller kvarhållandet och barnet har funnit sig väl tillrätta i sin nya miljö. Utredningen visar enligt tingsrättens mening att [barnet] har funnit sig väl tillrätta hos pappa och övriga släktingar i [landet]. Eftersom [barnet] är 13 år gammal och synes vara negativt inställd till att flytta till Sverige så kan en verkställighet mycket väl visa sig vara omöjlig.” (T 8008-07)

Även i nästa exempel har pappan fört barnen utomlands. Skillnaden mot föregående fall är hur barnet har reagerat på pappans agerande. I det andra exemplet har barnen blivit rädda och traumatiserade av händelsen. Det ena barnet har bland annat under utredningen visat stor rädsla för att utredaren skulle ta henne till pappan.

”[Pappan] har medvetet skilt barnen från sin mor under två års tid. Ett sådant agerande visar att han inte tänkt på barnens bästa. Av utredningen har också framgått att hans

handlande påverkat barnen mycket negativt och att de nu är rädda för sin far. [Pappan] kan därför inte anses vara en lämplig vårdnadshavare.” (T 2562-07)

I båda exemplen har pappan alltså olovligen fört barnen utomlands. I det första fallet resulterade agerandet i ensam vårdnad för pappan medan mamman i det andra exemplet fick ensam vårdnad. Avgörande i de båda fallen var barnens vilja och hur de reagerat på situationen.

6.6 Mammor och pappor

Vi har kunnat se vissa mönster i skillnader mellan mammor och pappor. Skillnaderna finns både i de domar med beslut om gemensam vårdnad och mellan domar där mammor respektive pappor fått ensam vårdnad.

I domar med beslut om gemensam vårdnad har föräldrarna i de allra flesta fall sedan tidigare gemensam vårdnad och mamman har yrkat på ensam vårdnad. Detta med endast ett undantag då mamman har ensam vårdnad och pappan har yrkat på att vårdnaden ska vara gemensam. Tingsrätten har i dessa domar inte gjort någon förändring av den rådande vårdnadsformen. I de flesta av domarna har barnet till största delen bott med mamman sedan separationen och det är också hon som tagit det största ansvaret för barnet. I några fall har barnet bott växelvis hos båda föräldrarna och boendet har i dessa fall bedömts fungera för barnet.

Vi har kunnat se att det finns vissa skillnader mellan domar med beslut om ensam vårdnad för mamman och domar med beslut om ensam vårdnad för pappan. När mamman fått ensam vårdnad så är det i drygt hälften av domarna konflikter och samarbetssvårigheter som varit den avgörande faktorn. Konflikterna har bedömts vara så djupa att gemensam vårdnad kan vara till skada för barnet. I något mer än hälften av domarna med beslut om ensam vårdnad för mamman har föräldrarna tidigare haft gemensam vårdnad och det är därmed mamman som yrkar på ensam vårdnad. I övriga fall har mamman sedan tidigare ensam vårdnad och pappan yrkar på att vårdnaden ska vara gemensam. I de domar där samarbetssvårigheter inte varit den avgörande faktorn har pappan i ett fall befunnit sig utomlands och i tre fall bedömts som olämplig vårdnadshavare.

Vid beslut om ensam vårdnad för pappan har den avgörande faktorn i drygt hälften av fallen varit att mamman har bedömts vara olämplig som vårdnadshavare. Konflikter och samarbets-

svårigheter har lett till ensam vårdnad för pappan i endast två av fallen. I ett av fallen befinner sig mamman utomlands och bedöms vara förhindrad att utöva vårdnaden. I ett fall befinner sig både barnet och pappan utomlands och tingsrätten gör bedömningen att barnet funnit sig till rätta i landet och att barnet verkat negativt inställd till att flytta till Sverige.

7. Analys

Här använder vi våra teorier och begrepp för att förklara hur vår empiri kan förstås. Vi diskuterar också hur vårt resultat ställer sig i jämförelse med tidigare forskning. Vi börjar med att analysera de faktorer som visat sig vara avgörande för vårdnadsfrågan. Sedan övergår vi till att diskutera hur de skillnader vi funnit mellan mammor och pappor kan förklaras utifrån Hirdmans (2001) genusteori.

7.1 Avgörande faktorer

En ensam faktor är sällan på egen hand avgörande i tvisten men vi har funnit vissa mönster i hur tingsrätten resonerar kring de olika faktorerna. Faktorer som ofta får en avgörande betydelse är föräldrarnas lämplighet, föräldrarnas samarbetsförmåga och barnets rätt till båda sina föräldrar. Detta förutsatt att båda föräldrarna har en praktisk möjlighet att utöva vårdnaden.

Vad gäller bedömningen av föräldrarnas lämplighet kan vi för det första konstatera att framtiden är viktigast. Faktorer som ligger tillbaka i tiden är av mindre betydelse om inget talar för att de fortfarande stämmer. Att en förälder har haft ett missbruk eller tidigare misshandlat sin partner betyder inte att de är olämpliga som vårdnadshavare idag. Vi kan dessutom konstatera att påståenden om en förälders brister inte är tillräckliga för att föräldern ska fråntas vårdnaden. Det krävs bevis, konkreta händelser eller något som styrker påståendena för att de över huvudtaget ska tas i beaktande av tingsrätten. För mycket anklaganden och påståenden från en part talar snarare emot ensam vårdnad för den anklagande föräldern då barnets rätt till båda föräldrarna verkar vara en mycket stark rättighet.

Att barnets rätt till båda föräldrarna är stark har visats i vårt resultat genom att det ska tillgås mycket för att tingsrätten ska döma till ensam vårdnad. För att vårdnaden ska bli ensam krävs det att den ena föräldern bedöms vara olämplig som vårdnadshavare eller att konflikterna anses vara så djupa att det skadar barnet. I stort sett alla domar innehöll någon

typ av konflikt och ofta samarbetssvårigheter. Enligt Singer (2007) finns det inga tydliga riktlinjer för vad som är sådana samarbetssvårigheter som utesluter gemensam vårdnad. Detta stämmer överens med de slutsatser vi kunnat dra från vår empiri då det är svårt för oss att säga hur stora samarbetssvårigheterna ska vara för att utesluta gemensam vårdnad. Vi har dock kunnat se ett kriterium som verkar vara avgörande för tingsrättens bedömning. Avgörande för hur djup konflikten bedöms vara är huruvida föräldrarna tidigare har kunnat fatta beslut och fått praktiska saker att fungera. Ibland beslutar dock tingsrätten om gemensam vårdnad trots att föräldrarna uppenbarligen har stora samarbetssvårigheter som går ut över barnet. Det är då barnets rätt till båda föräldrarna som väger tyngre än skadan barnet tar av de samarbetssvårigheter som finns. Detta förekommer i fall där den förälder som övervägs som ensam vårdnadshavare inte anses kunna se till att barnet får träffa den andre föräldern i tillräckligt stor omfattning.

I likhet med Schiratzki (2008) som visat att barnets umgänge med den andre föräldern ges stor rättslig betydelse så kan vi genom vårt resultat se att barnets rätt till båda föräldrarna är mycket stark jämfört med andra faktorer. Att barnets rätt till båda föräldrarna är stark i dagens samhälle kan ses utifrån Hydéns (2001) tankar om att det i dagens samhälle inte går att skiljas från barnet. Det räcker idag inte med att till exempel en mamma hävdar att barnet inte ska få träffa sin pappa. I samhället finns system som ser till att det inte sker vilket tingsrätten är en del av. Som vi har sett är det barnets bästa som ska vara avgörande för besluten som tingsrätten fattar, det är inte föräldrarnas behov som kommer i första hand. Att barnet har rätt till båda sina föräldrar kan också utifrån Hobson (2004) ses som att det svenska samhället är pappavänligt på så vis att samhället inte längre ser mamman som den självklara vårdnadshavaren. Detta stämmer även överens med hur lagen om vårdnad har utvecklats under det senaste århundradet. Precis som Hobson (2004) menar så visar vårt resultat att pappan idag inte bara ses som en familjeförsörjare utan att pappans omvårdnad om barnen anses viktig för barnet.

Som Hydén (2001) menar är kärnfamiljen inte längre den enda självklara familjeformen. Vi har i vårt material sett exempel på många familjer som representerar det efterkärnfamiljära familjelivet. Föräldrarna måste här försöka rekonstruera föräldraskapet utanför familjeskapet. Detta verkar i många fall inte vara så lätt och som Hydén (2001) menar leder det ofta till konflikter. Vi har sett många exempel på familjer som har haft gemensam vårdnad och

därmed har försökt få ett gemensamt föräldraskap att fungera utanför familjelivet men som av olika anledningar inte har fungerat vilket har lett till att de vänt sig till tingsrätten. Frågor som är viktiga för det efterkärnfamiljära föräldraskapet är enligt Hydén (2001) frågor som när och var föräldraskapet ska utövas. Det är tydligt i domarna att föräldrarna har svårt att komma överens om den typen av frågor. Uppgiften för tingsrätten blir här att utifrån barnets bästa fatta beslut som ska leda till att föräldrarna klarar av att ha ett gemensamt föräldraskap utanför familjelivet eller att i fall där det inte fungerar besluta att den förälder som lämpar sig bäst för att ensam ha vårdnaden. Tingsrätten får alltså här träda in när föräldrarna inte själva klarar av att förhandla om det nya föräldraskapet. Något som enligt Hydén måste göras då det inte finns några kulturellt fastställda regler för hur föräldraskapet ska utövas efter en skilsmässa. Att förhandlingarna kan vara svåra att föra på grund av att starka känslor är inblandade blir tydligt i de domar vi studerat genom att det ofta förekommer stora konflikter mellan föräldrarna.

Lagstiftningen säger att det i beslut om vårdnad ska tas hänsyn till barnets vilja med beaktande till barnets ålder och mognad. Detta visar vad Bäck-Wiklund (2001) menar med att barnet idag ses som en egen aktör med en egen vilja. Har vi då kunnat se att barnets vilja är en avgörande faktor i tingsrättens bedömning? Den här frågan är svår att ge ett tydligt svar på då vi själva har haft svårt att se några klara mönster i tingsrättens motiveringar vad gäller barnets vilja. I cirka hälften av domarna framkommer inte barnets vilja och verkar alltså inte ha haft någon avgörande betydelse. I de domar där barnets vilja diskuteras är det svårt att veta hur avgörande den har varit för tingsrätten. Ibland är beslutet i linje med barnets vilja och ibland går det emot barnets vilja. I de fall beslutet går emot barnets vilja kan vi med säkerhet säga att barnets vilja inte varit en avgörande faktor. När beslutet är det samma som barnets vilja är det svårare att avgöra vilken betydelse barnets vilja har fått. Vi vet ju inte hur beslutet hade sett ut om barnets vilja hade varit den motsatta. Eftersom barnets vilja framkommer i relativt få fall och dessa fall skiljer sig från varandra i andra frågor är det svårt att se några tydliga mönster. För att ta reda på hur barnets vilja påverkar kanske vi hade behövt ha ett större urval med flera liknande fall där barnets vilja skilde sig åt. Vi kan dock konstatera att barnet ibland omnämns i domarna som en egen aktör med en egen vilja. Sättet tingsrätten beskriver barnet talar för att det Bäck-Wiklund (2001) säger om barnet som individ stämmer men det är svårt att avgöra vilken påverkan barnets vilja har haft för domsluten.

7.2 Mammor och pappor

Vi kan konstatera att när pappan får ensam vårdnad är det oftast på grund av att mamman anses olämplig som vårdnadshavare. När mamman däremot får ensam vårdnad så är huvudanledningen oftast att föräldrarna har stora samarbetssvårigheter. Att det i fall där pappor fått ensam vårdnad ofta handlar om att mamman är olämplig som vårdnadshavare skulle kunna tala för att det är för att pappor ska få vårdnaden krävs att mamman inte lever upp till kraven på vad som förväntas av en mamma. Det är alltså vad Schiratzki (2008) menar att utländsk forskning har påvisat om den stereotypa modersrollen. Det skulle därmed kunna tala för att det är svårare för pappor att få ensam vårdnad än för mammor. Vi menar dock att så inte är fallet. För att vi skulle kunna dra några sådana slutsatser hade vi behövt se fall där pappan varit den som tagit det största ansvaret för barnet eller framstått som mest lämplig som vårdnadshavare men ändå inte fått vårdnaden. Att mamman bedöms vara mest lämplig som vårdnadshavare i de fall hon har fått ensam vårdnad har i regel att göra med att barnet har bott hos mamman efter separationen och att hon har tagit det största ansvaret för barnet. Sett utifrån Hirdmans (2001) teori kan detta förklaras genom att det enligt det genuskontrakt som råder i samhället är mammorna som har huvudansvaret för att ta hand om barnet. Därmed upplevs det naturligt att barnet följer med mamman efter separationen. Synen finns inte bara hos mammorna utan även hos papporna som därför ofta lämnar över det största ansvaret för barnet till mamman. På grund av den syn på mammor och pappor i samhället kliver inte pappor fram och tar ett lika stort föräldraansvar som mammor förutom i de fall där mamman på något sätt misskött barnet eller inte tagit sitt ansvar. Skillnaderna ligger alltså inte i tingsrättens bedömning utan har att göra med samhällets syn på mammor och pappor och deras roller. Vi har inte kunnat se att tingsrätten ställer olika krav på mammor och pappor när de bedömer vem av föräldrarna som ska vara barnets vårdnadshavare. Denna slutsats överensstämmer med vad Schiratzki (2008) har konstaterat, nämligen att domstolen generellt inte gör skillnad på mammor och pappor. Tingsrätten gör vad vi har kunnat se en bedömning som utgår från barnets bästa och har samma förväntningar på en mamma och en pappa. Precis som Schiratzki (2008) så kan vi inte dra någon slutsats om att mamman måste frångå den stereotypa modersrollen för att pappan ska få vårdnaden. I barnets bästa kan vi dock konstatera att det ingår att den förälder som tagit hand om barnet anses som mest lämpad att ha vårdnaden i de fall den inte kan vara gemensam.

Vi har också kunnat se att mamman har tagit det största ansvaret för barnet efter skilsmässan i de flesta fall där vårdnaden har blivit gemensam. Tingsrätten har i de flesta av dessa fall gjort bedömningen att mamman inte kan ta det ansvar att tillgodose barnets rätt till den andre föräldern som krävs av en vårdnadshavare. Att det varit stora samarbetssvårigheter och mamman varit den som tagit det största ansvaret för barnet i så många fall där det ändå har blivit gemensam vårdnad talar för att barnens rätt till båda föräldrarna är oerhört stark. Det visar också att en förälder inte i första taget utesluts från vårdnaden och som Singer (2007) tar upp att regelsystemet utgår från att båda föräldrarna ska vara delaktiga i vårdnadsansvaret.

8. Avslutande diskussion

Syftet med uppsatsen var att undersöka hur tingsrätten gör bedömningar i avgöranden gällande vårdnad om barn samt att ta reda på om genus har någon betydelse i dessa avgöranden. Vi har genom vår analys kommit fram till att det är många faktorer i en vårdnadstvist som spelar in och påverkar tingsrättens bedömning av vårdnadsfrågan. Varje enskild tvist förekommer i sitt sammanhang och det är därför svårt att säga generellt vad som krävs för att tingsrätten ska döma till ensam eller gemensam vårdnad. De faktorer som visat sig ha en avgörande betydelse för tingsrättens beslut är framförallt den praktiska möjligheten att utöva vårdnaden, föräldrarnas lämplighet och föräldrarnas samarbetsförmåga. Utöver dessa tillkommer en stark rätt för barnet till båda sina föräldrar. I viss mån kan barnets vilja få betydelse men det har varit svårt för oss att avgöra hur stor påverkan barnets vilja har i praktiken. De beskrivna faktorerna ingår i bedömningen av vad tingsrätten anser är bäst för barnet men alla faktorer diskuteras inte i alla domar. Barnets bästa är därmed en övergripande faktor som kan ha olika innehåll beroende på omständigheter i det enskilda fallet.

Den faktor som är mest omdiskuterad i domarna är föräldrarnas samarbetsförmåga då konflikter förekommer i de flesta domar. Att det oftast förekommer konflikter tycker inte vi är så konstigt. Vi menar att innebörden i att kunna samarbeta är just att komma överens och kunna fatta gemensamma beslut vilket föräldrarna uppenbarligen inte kan när de måste vända sig till tingsrätten för att få vissa frågor avgjorda. När samarbetssvårigheterna är så svåra att de går ut över barnets bästa ställs ofta den faktorn mot barnets rätt till båda föräldrarna. I många fall bedömer tingsrätten att barnets rätt till båda föräldrarna är starkare än skadan barnet kan ta av bristen på samarbete mellan föräldrarna. Vi menar att det i vissa fall kan ifrågasättas om barnets bästa är rätten till båda föräldrarna när de har samarbetssvårigheter som går ut över

barnet. Det blir problematiskt när dessa två faktorer måste ställas mot varandra då kanske inget av alternativen blir bra för barnet. Det är då tingsrätten som i varje enskilt fall måste fatta ett beslut om vad som är bäst för barnet. Att det inte finns några tydliga riktlinjer för vad som är en tillräckligt svår konflikt gör inte saken mindre komplicerad. Skillnaderna mellan domar med beslut om ensam respektive gemensam vårdnad är hur dessa olika faktorer bedöms och hur faktorerna i det enskilda fallet bedöms påverka barnets bästa. Några tydliga skillnader mellan de olika besluten är hur det har sett ut för barnet i praktiken, om beslut har kunnat fattas kring barnet samt huruvida det finns någon typ av bevis för sådant som påstås av föräldrarna.

Vad gäller genus betydelse i tingsrättens bedömning har vi inte kunnat påvisa att det är en avgörande faktor. Vi menar att tingsrätten inte ställer olika krav på mammor och pappor. Att mammor i större utsträckning än pappor har ensam vårdnad har mer troligt att göra med föreställningar i samhället. Mamman är ofta den som tar det största ansvaret för barnet efter separationen vilket leder till skillnader i fördelningen av vårdnad mellan mammor och pappor på gruppnivå. Självklart kan det förekomma enskilda fall där genus faktiskt varit av betydelse men det har vi inte kunnat se bland våra domar. Vi tror att de skillnader som finns mellan mammor och pappor i samhället som gör att mammor i större utsträckning än pappor har ensam vårdnad kan vara anledningen till att pappor ibland upplevs som chanslösa i vårdnadstvister även om påståendet inte stämmer. Det kan också vara uppfattningar som lever kvar från tidigare från då moderspresumtionen gällde vid föräldrars separation.

Det vi med vår metod har kunnat undersöka är vilka faktorer tingsrätten lyfter fram som avgörande i deras bedömning. Vi kan dock inte med säkerhet veta att dessa faktorer är de som varit avgörande i praktiken. Det kan finnas omständigheter som har påverkat tingsrättens bedömning som inte lyfts fram i domen. Vi har till exempel inte haft tillgång till vårdnadsutredningarna som familjerätten har utfört vilka bör ha en stor påverkan på tingsrättens beslut. I vissa domar lyfts delar av utredningen fram men inte i alla och aldrig utredningen i sin helhet. Då vi inte har haft tillgång till utredningarna kan vi inte heller veta om genus har haft någon betydelse för bedömningen i dem. Vi har inte heller varit med under förhandlingarna i tingsrätten och kan därför inte veta vad de har valt att lyfta fram och vad de utelämnat av det som sagts. Det skulle också kunna vara så att genus har haft en betydelse genom att domare och nämndemän varit påverkade av egna normer och värderingar men att

de vid bedömningen använt lagarna för att motivera beslutet. Med detta menar vi att det finns mycket som kan ha påverkat besluten som vi med vår metod inte har haft någon möjlighet att se. Trots att det finns delar av processen som vi inte har haft möjlighet att ta del av menar vi att genom vårt uppsatsarbete har vi fått svar på många av våra frågor och fått en klarare bild av hur tingsrätten resonerar och gör bedömningar i vårdnadstvister.

Referenser

Bergström, G. & Boréus, K. (2005) ”Innehållsanalys”. I Bergström, G. & Boréus, K, (red.): *Textens mening och makt : Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Bryman, A (2001) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Liber: Malmö.

Bäck-Wiklund, M. (2001) ”Senmodernt familjeliv och barns vardag”. I Margareta Bäck-Wiklund & Tommy Lundström, (red.): *Barns vardag : I det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.

Carlbring, H (2010) *Gärningsmammor – eller vårdnads och umgängestvister i verkligheten*. Stockholm : Publit Sweden.

Hirdman, Y (2001) *Genus – om det stabila föränderliga former*. Liber: Malmö.

Hobson, B. (2004) ”Pappavänligt samhälle : Faderskap, papparoll och pappor i välfärds-samhällen”. I Christina Florin & Christina Bergqvist, (red.): *Framtiden i samtiden : Könsrelationer i förändring i Sverige och omvärlden*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.

Hydén, M. (2001) ”»Det är barnens trygghet som gäller» – om föräldrarelationer efter skilsmässan”. I Margareta Bäck-Wiklund & Tommy Lundström, (red.): *Barns vardag : I det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.

Jönsson, H (2010) *Social problem som perspektiv : En ansats för forskning & socialt arbete*. Liber: Malmö.

Pappaombudsmannen (2011) ”Jag utnämner mig till pappaombudsman” (elektronisk), Pappaombudsmannens hemsida < <http://www.pappaombudsmannen.se/artiklar.html> > (2011-11-02).

Prop. 2005/06:99 Nya vårdnadsregler.

Rejmer, A. (2003) *Vårdnadstvister. En rättsociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadstvister med utgångspunkt från barnets bästa*. Lunds universitet: Sociologiska institutionen.

SCB (2006) ”Barn och deras familjer 2006” (elektronisk),
http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0102_2006A01_BR_BE51ST0704.pdf
(2011-10-18).

Schiratzki, J. (2008) *Mamma och pappa inför rätta*. Uppsala: Iustus Förlag AB.

Singer, A. (2007) ”Samarbetsförmåga och gemensam vårdnad” *Juridisk tidskrift*, 2007-08, nr 1, 148-155.

Sjögren, M (2009) *Vårdnad boende och umgänge samt verkställigheten av sådana avgöranden och överenskommelser*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Socialstyrelsen (2003) *Vårdnad, boende och umgänge : stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU (2005:43) *Vårdnad – Boende – Umgänge. Barnets bästa, föräldrars ansvar. Betänkande av 2002 års vårdnadskommitté*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar.

RB (1942:740)

FB (1949:381)

Domar

T 1152-06

T 4466-06

T 4788-06

T 4875-06

T 5185-06

T 5473-06

T 303-07

T 1347-07

T 1421-07

T 2087-07

T 2320-07

T 2355-07

T 2492-07
T 2562-07
T 3290-07
T 5086-07
T 8008-07
T 1434-08
T 1625-08
T 2610-08
T 7889-08
T 10109-08
T 1602-09
T 2629-09
T 1471-10
T 6827-10
T 8460-10
T 119-11
T 402-11
T 4980-11